

Erken Cumhuriyet Döneminde İstanbul'da Turizm Etkinlikleri ve Turizmi Geliştirme Çabaları (1923-1938)

Emre Saral* - Eminaalp Malkoç**

Giriş

“*Turizm*” sözcüğünün kaynağı, Fazlı Ayverdi'nin anlatımıyla Latince torna, “*tornus*” kökünden gelen Fransızca'da dönmek/döndürmek anlamındaki “*tourner*” kelimesidir¹. Reşit Saffet Bey (Atabinen) ise 1933 ya da 1934 yazdığı bir eserinde² “*turizm*”in “*tur*” aslından gelen Fransızca devir, uzun boylu gezme, gezinti karşılığında bir kelime olduğunu belirtmektedir³. Genelde turizm faaliyetini gerçekleştiren kişi, turist olarak adlandırılmaktadır⁴. Kelime Fransa'da ilk kez 1830'da Victor Jacques-mont ve Georges Sand tarafından (1 Mayıs 1834 tarihli mektubunda) kullanılmışsa da yeni bir deyim olarak ortaya atan Stendhal'di⁵.

1930'ların Türkiye'si açısından turizm-turist sözcükleri hakkında eleştirel ve tamamlayıcı bir yaklaşımı Ziya Emiroğlu “*Turizm... bu tabiri yanlış anlıyoruz. Yalnız hariçten ecnebi seyyah celbetmek manasında kullanıyoruz... Milliyet ile alakası yoktur... turist yerli veya ecnebi olsun ne düşman ne de dosttur; o sıhhati veya görmek öğrenmek merakını tatmin için seyahat eden bir adamdır*” ifadeleriyle ortaya koymuştu⁶. Onun yaklaşımı,

* Dr., Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü/Atatürk İnstitute, Hacettepe University, Ankara/TÜRKİYE, saral@hacettepe.edu.tr ORCID:0000-0003-0281-203X

** Doç. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, malkocem@itu.edu.tr ORCID: 0000-0002-5840-6922

1 Fazlı Ayverdi, Turistik Faaliyetler Yönünden Türkiye, Türkiye Turizm ve Otomobil Kurumu Neşriyatı, İstanbul 1961, s. 3.

2 Kitaptaki ipuçlarından 1933'te hatta daha büyük bir olasılıkla 1934'te kaleme alındığı anlaşılmaktadır.

3 Kara Şemsi Reşit Saffet, Turizm'in Harsi, Siyasi ve İktisadi Faydaları, Türkiye Turing ve Otomobil Klübü Neşriyatı, İstanbul [tarih yok], s. 3. Kitap hakkında bkz. Mehmet Özdemir, “Turizm Tarihimize İlgili İki Çok Önemli Eser”, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, XXIII/2, 2012, s. 253-258.

4 Ayverdi, *age.*, s. 4.

5 Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni (TTOK Belleteni), S. 212, Eylül 1959, s. 16.

6 Ziya Emiroğlu, “İstanbul'da Turizm”, Türkiye Turizm ve Otomobil Klübü Mecmuası (TTOK Mecmuası), V/11, 1 İkinci Kanun 1934, s. 12-13.

Milletler Cemiyeti'nin İstatistik Uzmanlar Komitesi'nin 1937 tarihli tasvirinden hareket eden “*Gümrük Kolaylıklarına Dair Birleşmiş Milletler Turizm Antlaşması*”ndaki turist tanımıyla doğrulanacaktır⁷.

Reşit Saffet'in Türkiye'de yeni bir kelime olarak aktardığı “*turizm*”i⁸ 1934'te onun ithal ettiğine yönelik bir görüş bulunmaktadır⁹. Ancak turizm-turist kelimeleri daha önceki yıllarda da kullanılmıştı. Diğer yandan Maurice Alhoy'un “*Seyahatin Fizyolojisi*” (1841) adlı eserinde “*Seyyah keşfeder, turist ise keşif edileni ziyaret eder*” şeklinde farkını belirlediği¹⁰ bu kelimelerden seyyah, İkinci Dünya Savaşı sonlarına kadar Türkiye'de genellikle turist yerine kullanılmıştı. Dolayısıyla 1920'lerle 1930'larda turist sözcüğüyle karşılaşılma ile birlikte çoğunlukla seyyah kelimesi tercih edilmişti. Ancak basın düzlemindeki kullanımından hareketle 1940'larla 1950'lerde seyyah'tan turiste bir dönüşümün gerçekleştiği söylenebilir¹¹.

I. Dünya Savaşı'nın ardından turizm sektörü yükselişe geçmiş; turist sayıları yüz binlerle anılır olmuştu¹². Bu çıkış trendinin Tefik Halis Zoroğlu'nun “*Türk ve Bizans eserlerinin en muhteşem bir müzesi*” olarak nitelendirdiği İstanbul'a¹³ yansımaları kaçınılmazdı. Bu çalışma, farklı kaynaklardan hareketle Atatürk döneminde

7 “Turist, akid devletlerden birinin ülkesinde normal olarak oturmadığı halde oraya 24 saatten az ve altı aydan da fazla olmayacak bir süre için, meşru ve göç haricinde gezme, dinlenme, spor, sağlık, ailevi sebeplerle, çalışma, dini ziyaret ve iş gibi sebeplerle giren, ırkı, cinsi, dili veya dini bakımdan hiçbir sınırlamaya tâbi tutulmayan kişidir”. Milletlerarası Turizm İstatistiklerinin Tanzim Usulleri, çev. Şevket Kaya, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Aydınlık Basımevi, İstanbul 1937, s. 3-4, 9-10; Ayverdi, *age.*, s. 4.

8 Reşit Saffet, *age.*, s. 3.

9 Reşit Saffet ve bu görüş hakkında bkz. Ahmet Altıntaş, Feyza Kurnaz Şahin, “Reşit Saffet Atabinen (1884-1965) ve Türk Turizmine Katkıları”, Tarih Araştırmaları Dergisi, XXVI/42, 2007, s. 15-16.

10 TTOK Belleteni, S. 212, s. 16. Turizm endüstrisinin Osmanlıcasının “ecâ nib sınaati” olduğunu belirten Zafer Toprak, seyyah ile turist arasındaki farkı “Seyyah ile turist arasında bir fark olsa gerek. Seyyah durağan toplumlarda dolaşan kişi. Turist ise kitleselliği çağırıyor. Turizm sayısal bir ölçü. Kitlesel katılım olmaksızın turizm gerçekleşmiyor” şeklinde ifade etmiştir. Zafer Toprak, “Seyyah'tan 'Turist'e, 'Sınâat'tan 'Endüstri'ye: ‘Ecâ nib Sınâati,’” (Türkiye'e 'Ecâ nib Sınâati' ya da 'Turizm Endüstrisi'),” S. 6, İstanbul 1993, s. 66-69.

11 Cumhuriyet'in arama motoru üzerinden basit bir hesaplama yapıldığında 1930-1939 dönemi için yaklaşık 1500 kez seyyah kelimesi, buna karşılık 200 kez turist sözcüğü geçmektedir. Seyyah, 1940'larda 31 ve 50'lerde çoğu Seyyah İbni Batuta örneğinde olduğu gibi turist anlamı dışında 255 kez, turist sözcüğü ise 40'larda 93, 50'lerde en az 1000 kez kullanılmıştır.

12 TTOK Belleteni, S. 213, Ekim 1959, s. 19.

13 Tefik Halis Zoroğlu, “Turizme Dair”, İstanbul Belediye Mecmuası (İB Mecmuası), S. 182, Temmuz 1939, s. 94.

İstanbul'daki turizm açısından değerlendirilebilecek gelişmeler ile etkinlikleri sayısal veriler kanalıyla somutlaştırarak incelemeyi amaçlamaktadır.

Atatürk Döneminde İstanbul'da Turizm Yapılanması

İstanbul, Doğu Roma ve Osmanlı imparatorluklarına başkentlik yapmış; imparatorlukların mirasını taşıyan bir yer olarak tarihsel açıdan dünyanın en önemli şehirlerindedir. Osmanlı düzeninde Payitaht-ı Saltanat-ı Seniye, Makarr-ı Hilafet-i İslamiye ve Merkez-i Hükümet-i Osmaniye olarak üç başlı bir başkent niteliğindeki şehir, saraylar merkezi haline gelmişti¹⁴. Tarihsel kimliğiyle farklı coğrafyalarda ilgi uyandıran İstanbul, Osmanlı'nın son devirlerinde turizm çizgisindeki bazı etkinliklere sahne olmuş, tanınmış şahsiyetler ya da seyyahlarca ziyaret edilmişti¹⁵.

1920'li Yıllarda “Seyyah Celbi” Çabaları

İstanbul'un kaderi, 13 Ekim 1923'te başkent kimliğini kaybetmesiyle değişmişti. Artık memur şehri İstanbul'un gündemine yaşanan ekonomik kaygı/bunalım oturacaktı. Şehirdeki geçim sıkıntısı 1924 yazında basına çeşitli söylemlerle yansırken¹⁶ şehre durgunluk hükmetmeye başlamıştı. Bu noktadan sonra şehrin ekonomik sorunlarının aşılması için ticaret ve sanayi gibi alanlara odaklanılacak,¹⁷ alternatif arayışları gündeme taşınacaktı. İstanbul'da turizmi geliştirme çabalarına, böyle bir atmosfer içinde yönelinmişti.

Şehrin turizm yapılanmasında ilk adım başkent değişikliğinin öncesinde 29 Eylül 1923'te atılmış; Reşit Saffet'in katkılarıyla Türkiye'yi tanıtmak, turizm şirketleri ile bağ kurarak ülkeye turist getirmek gibi temel amaçlarla Türkiye Seyyahın Cemiyeti kurulmuştu¹⁸. Ardından 1924 baharında, TBMM Başkanı Fethi Bey'in

14 Eminağ Malkoç, Cumhuriyet'ten Büyük Söylev'e Ankara-İstanbul İkilemi (1923-1927), Derin Yayınları, İstanbul 2014, s. 1.

15 Mehmet Özdemir, “Türkiye Turizminin 150'nci, Türkiye Turing Kulübü'nün 90'ncü, Turizm Bakanlığı'nın 50'nci Yılı”, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, XXIV/1, 2013, s. 127-131; Recep Arslan, “Türkiye'nin Turizm Politikası (1923-1960)”, Turkish Studies, XXII/19, 2017, s. 4-5.; 15. yüzyıldan itibaren ve özellikle 19. yüzyılda Alphonse De Lamartine, H. Von Moltke, Gerard De Nerval, Pierre Lotti gibi şehri ziyaret edenler için bkz. Füsün İstanbullu Dinçer, Tolga Fahri Çakmak, “Seyyahlar Şehri İstanbul ve Tarihi Devinim İçerisinde Bir Kent Görüntüsü”, Turizmoloji Dergisi, I/1, 2015, s. 42-55.

16 Cumhuriyet, 9 Ağustos 1924, s. 1-4; Falih Rıfki, “İstanbul...”, Milliyet, 6 Haziran 1926, s. 1.

17 Cumhuriyet, 9 Temmuz 1924, s. 2; Cumhuriyet, 25 Temmuz 1924, s. 5; Cumhuriyet, 28 Kanun-ı Sani 1925, s. 4.

18 5 Aralık 1923'te nizamnamesi onaylanan kurum 1926 yılında “Türkiye Turing Klubü”, 1930 yılından itibaren ise “Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu” adını taşımıştı. Ahmet Parman,

İstanbul Ticaret Odası'ndan talebiyle şehrin ekonomik durumunun belirlenmesi ve geliştirilmesi amacıyla Cavit Bey başkanlığında kurulan İstanbul İktisat Komisyonu, şehrin üretim sorunları, şehre “*seyyah celbi*” ve şehrin transit merkezi haline getirilmesi üzerinde durmuştu¹⁹.

Şehirde turizm açısından gelişme kaydedilmesi, Emin Bey'in (Erkul) şehreminiliği döneminde olmuştu. Nitekim 1924'te İstanbul'a gelen turistlere kötü davranılmasına (vurgunculuk gibi) ve suistimal edilmelerine karşı önlemler alınmıştı²⁰. Ekim başlarında İstanbul'a gelen turistlere kolaylık sağlayacak bir çerçeve oluşturulması amacıyla Şehremaneti muavinlerinden Şükrü Ali Bey başkanlığında (Hariciye Murahhaslığı, Rüşumat, Vilayet, Polis, Seyyahin Cemiyeti temsilcilerinden) bir komisyon kurulmuştu²¹. Bir yandan da şehre “*seyyah celb ve para davet edecek kudreti*” kazandırmak düşüncesindeki Emin Bey, On Yıllık İmar Planı'nı gündeme getirmişti. Emin Bey'in 14 Eylül 1924'te Daire-i Emanet'te toplanan İmar Komisyonu'na sunduğu proje, İstanbul'un “*bir ticaret şehri değil bir tenezzüh [gezinti] ve seyyah şehri*” olması gibi iki ilkeyi esas almıştı. Bu bağlamda tarihi eserler ön plana çıkarılacak, Boğaziçi'nin her iki kıyasına yol yapılacak ve İstanbul'da donanımlı oteller, gazinolar, oyun-eğlence merkezleri, kumarhaneler inşa edilecekti. Çevre düzenlemeleri ve teknik donanımın sağlanmasıyla turistlerin uzun süre kalarak şehre parasal girdi sağlamaları öngörülmüştü²². 1925 başlarında

“Turing'in 60 Yılı”, Sanat Çevresi, S. 69, Temmuz 1984, s. 11; Gürsoy Şahin, “Atatürk Döneminde Batı'daki Olumsuz Türk ve Türkiye İmajını Düzeltme Çabaları ve Türk Seyyahin Cemiyeti'nin Bu Konudaki Çalışmaları”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, VIII/3, Atatürk Özel Sayısı 2006, s. 142.

- 19 Cumhuriyet, 27 Temmuz 1924, s. 5; Cumhuriyet, 5 Ağustos 1924, s. 3; Cumhuriyet, 23 Kanun-ı Evvel 1924, s. 2.
- 20 Cumhuriyet, 3 Ağustos 1924, s. 4; Cumhuriyet, 27 Eylül 1924, s. 4; Cumhuriyet, 4 Teşrin-i Evvel 1924, s. 3.
- 21 Cumhuriyet, 6 Teşrin-i Evvel 1924, s. 3. 1924 başlarında seyyahlardan alınan vergiler, belediye vergileri gibi çeşitli konular bağlamında TBMM'de gündeme gelmişti. TBMM ZC, C V, İ.100, 12.2.1340, s. 751-753,782; C VI, İ.104, 17.2.1340, s. 51-56.
- 22 Cumhuriyet, 15 Eylül 1924, s. 1; İstanbul Şehremaneti Mecmuası (İŞ Mecmuası), S. 3 (1 Teşrin-i Sani 1340), s. 51-53. Şehremaneti İhsaiyat Müdüriyeti'nin verilerine göre 1925'te İstanbul Şehremaneti sınırları içinde 212 otel, 227 gazino, 8 bar, 34 eğlence mahali, 121 hamam bulunmaktaydı. İŞ Mecmuası, S. 16, Kanun-ı Evvel 1341, s. 168. Şehremaneti'ne devredilen Yıldız Sarayı, Mario Serra tarafından kiralanmış ve burada Eylül 1926'da gazino-kumarhane açılmıştı. Kumarhane eleştiriler sonucunda 1927 sonbaharında kapatılmıştı. Malkoç, *age.*, s. 250-257. Tarihi eserler etrafında düzenleme yapılması talepleri TBMM'de de dillendirilmişti. TBMM ZC, C XII, İ.73, 30.5.1929, s. 186.

Emin Bey'in Ankara'ya sunacağı²³ bu on senelik program değerlendirilirken turistlerin ilk temas edecekleri kayakçı ve arabacıların kıyafetlerinin düzeltilmesi, seyahatnamelerin incelenerek Avrupalıların Türkiye'de hoşlandıkları hususların belirlenmesi gibi konular da ele alınmıştı²⁴.

1 Kasım 1924'te, turistlerin doğru bilgilendirilmeleri ve gayrimüslim azınlıkların Türkler aleyhindeki propagandalarını kırmak amacıyla Şehremaneti'nin Beyazıt'taki Zabıta-i Belediye Mektebi'nde Seyyah Rehberleri Kursu açılmıştı. Burada yabancı dillere yatkın kursiyerlerin iki aylık stajdan sonra sertifika alarak seyahatlara tercümanlık yapmaları öngörülmüştü. Adaylar haftada iki gün İhtifal-i Milli Reisi Ziya Bey'den "*İstanbul Türk Tarihi*", Düyun-ı Umumiye eski mektupçusu Vahit Bey'den Bizans tarihi, şehrin tarihi eser ve abideleri hakkında ders alacaklar ve Tercüman ve Rehberlik Şehadetnamesi için sınava gireceklerdi²⁵. Bu kursun ardından Şehremaneti'nin talebiyle bir Otelcilik ve Garson Mektebi'nin açılması gündeme gelmişti²⁶.

1925 baharında İktisat Müdüriyeti'nce Kapalıçarşı'da Sandal Bedesteni'nde turistler için daimî bir serginin kurulmasına başlanmıştır. Yerli ürünlerin teşhir edileceği sergide Türk tercümanların getirecekleri turistlere satış yapılacak ve turistlerin istismarı önlenecekti. Serginin 6 Ağustos'ta açılması öngörülmüştü²⁷. Aynın ortalarında ise Şehremini Emin Bey, şehirde turizmi geliştirme doğrultusundaki uygulamalar hakkında basına açıklama yapmıştı²⁸. O günlerde turistleri İstanbul'da (ve diğer şehirlerde) gezdirmek, işlemlerini takip etmek üzere Şark Seyahat Şirketi kurulmuştu²⁹.

23 Cumhuriyet, 30 Kanun-ı Sani 1925, s. 2; Cumhuriyet, 31 Kanun-ı Sani 1925, s. 3; Cumhuriyet, 2 Şubat 1925, s. 3.

24 İş Mecmuası, S. 2/1, Teşrin-i Evvel 1340, s. 21-24.

25 50-60 kişi kayıt yaptırmıştı. Cumhuriyet, 25 Teşrin-i Evvel 1924, s. 5; Cumhuriyet, 26 Teşrin-i Evvel 1924, s. 2; Cumhuriyet, 2 Teşrin-i Sani 1924, s. 5.

26 Cumhuriyet, 29 Teşrin-i Sani 1924, s. 3. Konu 1938'de tekrar gündeme gelecekti. İB Mecmuası, S. 169-170, İkinci Teşrin 1938, s. 950. Osmanlı döneminde bir Aşçı ve Garson Mektebi açılmıştı. Aysin Şişman, "Osmanlı Devleti'nde Batılı Anlamda Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu", Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1/1, 2008, s. 40.

27 Cumhuriyet, 19 Nisan 1925, s. 3; Cumhuriyet, 4 Ağustos 1925, s. 2.

28 Cumhuriyet, 14 Ağustos 1925, s. 2.

29 Cumhuriyet, 19 Ağustos 1925, s. 2. Acenteler hakkında bkz. Arslan, agm., s. 6; Erol Evcin, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Turizm ve Tanıtma Faaliyetleri", Atatürk Yolu Dergisi, S. 55, 2014, s. 34-37.

1925 yazında Mısırlıların İstanbul'a ilgilerini artırma ve ziyaret ettirme çabaları yoğunlaşmıştı³⁰. İstanbul turizmüne Mısırlıların katkısını sağlama düşünce ve faaliyetleri 1920'lerin sonlarına kadar sürecekti. Nitekim 24 Mayıs-10 Haziran 1927 tarihleri arasında Ali Suat Bey, yerinde inceleme yapmak üzere Şehremaneti ile İstanbul Türk Seyyahin Cemiyeti tarafından Mısır'a gönderilmişti³¹.

1920'lerin ortalarında önemli bir adım, Şehremaneti ve Türk Seyyahin Cemiyeti'nin himayesinde basılan Galatasaray Lisesi muallimlerinden Ernest Mamboury'nin *İstanbul Rehber-i Seyyahin* adlı eseri idi³². Farklı cephelerden övgü alan çalışmanın 1928'de tükendiği anlaşılmaktadır³³.

1926 baharında da bazı gelişmeler kaydedilmişti. Turistlerin durumu düşünülerek 1 Nisan 1926'dan itibaren müzelerin Cuma günleri de açık olması kararlaştırılmıştı³⁴. -1925 Kasım'ında tercüman ve rehberler için bir kararname çıkartılmasının ardından³⁵- yine Nisan başlarında turist kabilelerine rehberlik ve tercümanlık yapmak üzere İstanbul Şehremaneti'nin gözetiminde Türk Tercümanları Cemiyeti kurulmuştu³⁶. Bu arada tercümanların dil seviyelerinin tespiti için vilayette yeni bir sınav yapılması kararı alınmış ve Vilayet Umur-ı Hukukiye Müdüriyeti, Tercüman Cemiyeti kurucularını bilgilendirerek tercümanların vilayete başvurmalarını tebliğ etmişti³⁷. Ayrıca tercümanların turistlerden alacakları ücret için tarife basılmıştı³⁸. 1928'de Şehremaneti tarafından tercüman ve rehber yetiştirmek için Vahit Bey ile Mamboury'nin tarihi eserler hakkında ders vereceği teorik ve uygulamalı içerikli iki kurs açılmıştı³⁹.

30 T..., "Teyidi Arzu Edilen Bir Haber: Mısırlıların İstanbul'a Seyahati", Cumhuriyet, 2 Temmuz 1925, s. 2; Cumhuriyet, 15 Temmuz 1925, s. 4.

31 Ayın. N., "İstanbul Limanı-İktisadi Kısım", İŞ Mecmuası, S. 8, Nisan 1341, s. 199; Ali Suat, "Memlekete Seyyah Celbi", İŞ Mecmuası, S. 33, Mayıs 1927, s. 515-516; Ali Suat, "İstanbul Seyahat Memleketi midir?", İŞ Mecmuası, S. 34, Haziran 1927, s. 586-591; "Rapor", İŞ Mecmuası, S. 67, Mart 1930, s. 251-252. Ali Suat, yurtiçi-yurtdışındaki çeşitli seyahatlerle liman işleyişlerini incelemişti.

32 Ernest Mamboury, *İstanbul Rehber-i Seyyahin*, Ritso ve Mahdumu Neşriyatı, İstanbul 1925.

33 BCA, Fon Kodu:51.0.0.0, Yer No:2.13.33; BCA, Fon Kodu:51.0.0.0, Yer No:2.14.2; Cumhuriyet, 18 Eylül 1925, s. 4; İŞ Mecmuası, S. 46, Haziran 1928, s. 618; Ali Suat, "İstanbul ve Ecnebi Seyyahlar", İŞ Mecmuası, S. 61, Eylül 1929, s. 4.

34 Cumhuriyet, 20 Mart 1926, s. 3.

35 1971'e kadar yürürlükte kalacaktı. BCA, Fon Kodu:30.18.1.2, Yer No:273.17.19.

36 Cumhuriyet, 9 Nisan 1926, s. 3.

37 Cumhuriyet, 20 Nisan 1926, s. 3.

38 Gruplar için 10, tek gelenler için 5 lira. Cumhuriyet, 24 Mayıs 1926, s. 4.

39 İŞ Mecmuası, S. 59, Temmuz 1929, s. 377.

Öte yandan İstanbul limanına gelen ve geçen ticaret ile yolcu gemilerinin sağlık, polis ve gümrük kontrolleri hakkında düzenlenen talimatname 2 Ağustos 1926'da İstanbul Vilayeti'ne tebliğ edilmişti. Bu talimatname çerçevesinde transit gemiler hiçbir muameleye tabi olmayacaktı. Turist gemilerinin polis kontrolü ise acentelerin müracaatına bağlı olarak Çanakkale'ye gönderilecek özel memurlar tarafından gemi İstanbul'a gelinceye kadar tamamlanacaktı. Türk limanlarından Çanakkale yoluyla gelenlerin sağlık, polis ve gümrük kontrolleri şamandıra veya rıhtımında ve yolculara ait polis işlemleri de yolcu salonlarında yapılacaktı⁴⁰. Ticaret Vekaleti'nce hazırlanan talimatname Kasım ayında yürürlüğe girmiş⁴¹ ve İstanbul'a gelen turistlere yönelik muamelatın kolaylaştırıldığı yurtdışında duyurulmaya çalışılmıştı. Ayrıca Türkiye'ye gelen ikamet tezkeresi olarak 6 aydan az ikamet edeceklerden vergi alınmaması kararlaştırılmıştı⁴².

Arabacı, kayıkçı ve sandalcılara çekidüzen vermek için 1927 yazında da önlemler alınmıştı⁴³. Gemiyle gelen turist kabilelerinin limandan geçişlerini kolaylaştırmak, yolcu eşyalarını taşıyan ve “*ilk izlenim*” veren kayıkçı, hamal ve arabacılara bir tarife belirlemek gibi tedbirlerin alınmasında ve rehberlik kurumunun düzenlenmesinde Türkiye Turing Kulübü'nün de katkıları olmuştu. Nitekim Ali Suat, “*İstanbul Türk Seyyahin Cemiyeti'nin Şehremaneti'nden aldığı bir teşebbüs kuvveti ile rehberlik hususunda ciddi çalıştı*” diyecekti. Cemiyet yurtdışında çeşitli dillerde broşür, ilan, kart, takvim ve rehberler dağıtmıştı. Türk konsoloslukları aracılığıyla Türkiye'deki vize, pasaport işlemleri gibi prosedür ve yasalar hakkında turistlerin bilgilendirilmesi için çalışmıştı⁴⁴.

1920'lerin sonlarına kadar rehberler, oteller ve tarifelere yönelik düzenlemeler şehrin gündemindeki yerini korumuştur⁴⁵. Gündemdeki konular arasında seyahat

40 Cumhuriyet, 3 Ağustos 1926, s. 4; İŞ Mecmuası, S. 31, Mart 1927, s. 431; İŞ Mecmuası, S. 32, Nisan 1927, s. 479.

41 Cumhuriyet, 21 Teşrin-i Sani 1926, s. 2.

42 İŞ Mecmuası, S. 32, Nisan 1927, s. 480-481. TTOK'un 1933 başlarındaki değerlendirmeleri kısa süreli ziyaret için gelen yabancı turistlerden alınan tedrisat vergisi ve pul parası gibi bedellerden vazgeçildiğini içeriyordu. TTOK Mecmuası, IV/7, 1 Şubat 1933, s. 10.

43 İstanbul Şehremaneti Muharrerat-ı Umumiye-i Belediye Mecmuası, S. 1, Haziran 1927, s. 112; Muharrerat-ı Umumiye-i Belediye Mecmuası, S. 1, Kanun-ı Evvel 1928 [1927], s. 22.

44 İŞ Mecmuası, S. 31, Mart 1927, s. 431-432; İŞ Mecmuası, S. 32, Nisan 1927, s. 478-479; Parman, agm., s. 12; Ali Suat, “Memlekete Seyyah Celbi”, s. 515.

45 Muharrerat-ı Umumiye-i Belediye Mecmuası/Hulasa-i Münderecat, S. 11, Teşrin-i Sani 1928, s. 12, 17.

araçlarındaki pahalılık⁴⁶, dilencilik sorunu⁴⁷ ile turistlerin şehrin tarihini/evrimini değerlendirebilecekleri bir şehir müzesinin kurulması düşüncesi de vardı⁴⁸.

1929 yazında Türkiye Turing Kulübü'nün teşvikiyle Şehremaneti tarafından Ayvansaray'da surlara turistlerin manzarayı seyredebilecekleri bir merdiven yapılmıştı⁴⁹. 1929-1930 döneminde Türkiye Turing Kulübü, cep takvimleri bastırılmış ve kapsamlı bir şehir rehberi hazırlamak için çalışma yürütmüştü⁵⁰. 1930'da Mr. Weinberg katkılarıyla hazırlanan bir rehber vapurlara ücretsiz dağıtılmıştı⁵¹.

1930'larda Turizmi Geliştirme Çalışmaları

1920'lerde altyapı oluşturulması doğrultusunda ele alınabilecek girişimlerden sonra 1930'larda bu yapı geliştirilmeye çalışılacaktı. Hükümetin hazırladığı 1930 tarihli İktisat Programı'nda da turizmin her vasıtaıyla teşvik edilmesi kararı alınmış⁵² ve 19 Mayıs 1930 tarihli Bütçe Kanunu'nda turizm masrafı ve bu yöndeki kurumlara yardım için 10.000 lira tahsis edilmişti⁵³. Ayrıca 1930 Belediye Kanunu'nun İstanbul Belediyesi'nde Tatbiki Suretine Dair Nizamname'de "*ecnebi seyyahların şehrin temaşaya şayan yerlerini gezip görebilmeleri ve esnaf tarafından aldatılmamaları vesair mümkün olan kolaylık ve yardımın gösterilmesi gibi işlere bakmak, seyyahlara rehberlik ve tercümanlık edecekleri tefrik ve ehliyet derecelerini tayin eylemek*" Turizm Şubesi'nin bağlı olduğu İktisat İşleri Müdürlüğü'nün görevi olarak tanımlanmıştı⁵⁴. Belediye yayınları, 1930'ların ilk yarısında turist çekmek çabalarını değerlendirirken 1930'da kurulan Turizm Şubesi'yle zabitanın Seyrüsefer Şubesi'nin çalışmalarına ve Türkiye Turing Kulübü'nün sıkı iş birliğine atuf yapmaktaydı⁵⁵.

46 İŞ Mecmuası, S. 35, Temmuz 1927, s. 689-690.

47 Ali Suat, "Dilencilik Meselesi", İŞ Mecmuası, S. 36, Ağustos 1927, s. 705-709.

48 Mehmet Halit, "Şehir Müzesi", İŞ Mecmuası, S. 36, Ağustos 1927, s. 724-726.

49 İŞ Mecmuası, S. 59, Temmuz 1929, s. 377.

50 İŞ Mecmuası, S. 67, Mart 1930, s. 246.

51 İB Mecmuası, S. 82/10, Haziran 1931, s. 385.

52 İŞ Mecmuası, S. 68, Nisan 1930, s. 273. Hükümet düzeyindeki girişim, yasal düzenleme vs. için bkz. Evcin, agm., s. 23-82.

53 T.C. Resmî Gazete, 25 Mayıs 1930/S. 1502, s. 8945-8968; TBMM ZC, C XIX, İ.59, 17.5.1930, H Cetveli, s. 123. Münakale yapıldığından 1931 Bütçesi'nde 1930 mali senesi safi tahsisatı kaleminde 8.000 lira gösterilmişti. 1931 yılı için bu kalem 4500 lira olarak kabul edilmişti. TBMM ZC, C III, İ.27, 14.7.1931, H Cetveli, s. 124. Sonraki yıllarda da genellikle bu miktara yakın tahsisat ayrılacaktı.

54 İB Mecmuası, S. 73/1, Eylül 1930, s. 36.

55 İB Mecmuası, S. 109-110, Özel Sayı-29 Ekim 1933, s. 56.

Bu dönemde de İstanbul turizminin geliştirilebilmesi için öncelikle sorunların tespitine ve bunların sistematik biçimde giderilmesine çaba harcanacaktı. Bu sorunlar arasında yine ülkeye giriş-çıkış, gümrük işlemleri ve liman masrafları dikkat çekmekteydi. Bir kısmı 1920'lerde de gündemde olan çözüm arayışları şöyle sıralanabilir: Turistlerin kişisel eşyalarıyla çantalarının usulüne uygun kontrolü, yolculara şüpheli/kaçakçı muamelesi yapılmaması, otomobille gelenlerin uluslararası standartlar düzeyinde denetlenmesi, trenle seyahat edenlere kolaylık gösterilmesi, memurların, kayıkçılarla hamalların turistlere karşı güler yüzlü ve anlayışlı olması, gemilerde pasaport işlemlerinin hızlı yapılması, gemiler için ödenen liman masrafı bedellerinin düşürülmesi, yolcu vapur/trenlerinin belirlenmiş tarifelere uygun hareket etmelerinin sağlanması⁵⁶. Dönemin ortalarında turist gemilerinden alınan vergilerin bazılarının affına, bazılarının indirilmesine dair bir kanun çıkarılması böyle tasarıların zamanla hayata geçirildiğinin göstergesiydi⁵⁷.

Konaklama, yeme-içme ve alışverişe yönelik sıkıntular da gündemdeki yerini korumuştur⁵⁸. Turist bütçelerine uygun otel/pansiyonlar, bunların özellikleri ve fiyatlarını gösteren rehberlerin hazırlanması hususunda hazırlıklar yapılmış, böyle bir rehber Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu tarafından 1935'te bastırılmıştı. Rehberde İstanbul'daki Pera Palas, Tokatlıyan, Tokatlıyan (Tarabya), Park Otel, Kazım Paşa (Büyükkada), Londra Oteli, Bristol Oteli, Yeniköy Palas, Etranje Oteli, Turing Palas, Kontinental, Novotni, Emperyal, Sümer Palas (Büyükkada), Akasya (Büyükkada) otelleri ve oda, banyolu oda sayılarıyla fiyatları, restoran ücretlerine yönelik bilgi verilmişti. Tek ya da çift yataklı oda fiyatları 1-9 lira arasında değişkenlik gösterirken sabah, öğle ve akşam yemekleri de 0,40-2.75 lira arasındaydı⁵⁹. 1938 sonbaharında belediye cephesinde otellerin sınıflara ayrılarak fiyatlarının belirlenmesi ve bir kooperatif kuruluşu için incelemelere gidilecekti⁶⁰.

Turizmin geliştirilmesi bağlamında hükümet düzeyinde otoyol ve demiryolu yapımına önem verilmişti⁶¹. Atatürk'ün Yalova'ya yerleşmesinin ardından şehre

56 Şükrü Ali Bey, "İstanbul'da Turizmi İnkışaf ettirmek için neler yapılmalı", TTOK Mecmuası, C III/S. 6, 1 Aralık 1932, s. 11-15.

57 TC Resmi Gazete, 18 Kanunuevvel 1935/S. 3185, s. 5852.

58 Şükrü Ali Bey, agm., s. 11-15.

59 Turizm Kılavuzu 1934-1935, Türkiye Turing ve Otomobil Klübü, Kâatçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul 1935, s. 304-305. Rehber hakkında bkz. Erol Evcin, "Türkiye Turizm Tarihinde Öncü Bir Eser: Turizm Kılavuzu 1934-1935", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, XXVII/1, 2016, s. 7-24.

60 İB Mecmuası, S. 169-170, (İkinci Teşrin 1938), s. 950.

61 TTOK Mecmuası, IV/7, 1 Şubat 1933, s. 15.

giden yollar ihya edilmiş; Galata Kulesi, Yedikule-Edirnekapı arası, Büyükkada yollarının düzeltilmesi gündeme getirilmişti. Özel otomobil sahipleri için otopark alanları oluşturulması çizgisinde İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nce 1933 Temmuz'u itibarıyla İstanbul'da dokuz ayrı bölgede otomobillere park yeri tahsis edilmişti⁶². *TTOK Mecmuası*'nın 10. sayısında İstanbul'un karayolu haritası yayınlanmıştı⁶³.

1934 itibarıyla şehirde 10 müze⁶⁴ bulunmaktaydı⁶⁵ ve müzelerin geliştirilmesi, müze kataloglarının hazırlanması, tarihî camiler ile diğer eski eserlerin ziyaret edilebilmesi için restorasyonları gündemdeydi⁶⁶. 1937 sonlarında H. Prost tarafından hazırlanan İstanbul Nazım Planı da -arkeolojik araştırmalarla tarihi eserleri ön plana alacak şekilde- turizmle ilgili hedefleri de içerecekti⁶⁷.

Spor organizasyonları, festivaller ve şenlikler düzenlenerek şehri ziyaret etmeyi cazip hale getirecek çabalar sergilenmişti. Su sporlarının teşviki adına 28 Kasım 1932'de eski hariciye nazırlarından Asım Turgut Bey'in başkanlığında İstanbul Su Sporları Kulübü kurulmuştu⁶⁸. Uluslararası otomobil yarışlarının parkurlarına İstanbul eklenmiş ve *Milliyet Gazetesi*'nin iş birliğiyle TTOK tarafından 23 Haziran 1933'te şehirde otomobil ve motosiklet yarışması gerçekleştirilmişti⁶⁹. Bunlara 1934'te İstinye-Maslak arası bisiklet yarışı eklenmişti⁷⁰. 3 Haziran 1935'te "*Türkiye'de açılacak beynelmül panayır ve sergilerin vergi ve resimlerinden muafiyetine dair kanun*" çıkarılmış⁷¹ ardından 1936-1937 senelerinde İstanbul Belediyesi tarafından Şehir Festivali düzenlenmişti. Bu bağlamda Balkan ülkelerinden turistlerin ülkeye getirilmesi hedeflenmiş; dışarıdan gelecek turistlere demiryollarında %30-%50 arasında indirim yapılması için uzlaşya varılmıştı⁷².

62 Şükrü Ali, agm., s. 12; TTOK Mecmuası, IV/9, 1 Temmuz 1933, s. 17.

63 TTOK Mecmuası, 4/10, 29 Ekim 1933, s. 12.

64 Topkapı Sarayı, Asar-ı Atika, Türk-İslam/Evkaf, Askeri, Deniz, Halk [henüz açılmamıştı], İnkılap [henüz açılmamıştı], Kitabeler, İtfaiye ve Sıhhiye müzeleri.

65 Osman Nuri, "Dünkü ve Bugünkü İstanbul 2", İB Mecmuası, S. 115-117, Mart-Mayıs 1934, s. 364.

66 Ziya Emiroğlu, agm., s. 14.

67 İB Mecmuası, S. 163-165, Mayıs 1938, s. 781-782.

68 TTOK Mecmuası, IV/7, 1 Şubat 1933, s. 17; TTOK Belleteni, VII/16, Haziran 1937, s. 9.

69 TTOK Mecmuası, IV/9, 1 Temmuz 1933, s. 17-18.

70 TTOK Mecmuası, VI/14, 21 Nisan 1935, s. 9.

71 TC Resmi Gazete, 8 Haziran 1935/S. 3023, s. 5310; İB Mecmuası, S. 129-130, Mayıs-Haziran 1935, s. 403.

72 TTOK Belleteni, VII/16, Haziran 1937, s. 9.

İstanbul ve çevresinde turizmle ilişkili aksaklıkların giderilmesi adına mntıklar belirlenerek denetimleri alt komisyonlara bırakılmıştı. Komisyonların İstanbul Valisi-Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ'ın başkanlığında toplanmasıyla bir denetim mekanizması da oluşturulmuştu⁷³. Nihayet özellikle 1933'ten itibaren turist sayısında artış sağlanmıştı⁷⁴. 1930'larda böyle bir ivme yakalanmakla birlikte İstanbul'da turizm ve geliştirilmesine yönelik anlamlı bir değerlendirmeyi Tefik Halis Zoroğlu yapacaktı. 1939 yazında bu sektöre ilk kez İstanbul Belediyesi'nin önem verdiğini hatırlatmış ve savaş bulutlarının her yeri kapladığı bir dönemde turizmden bahsedilemeyeceğini ancak savaş sonrası bu sektörde çıkış yaşanacağını belirterek önemli bir öngörüü ortaya koymuştu. Özellikle, çıkacak savaştan sonra turizmin sürekli ön planda tutulması gerektiğine işaret etmişti⁷⁵.

Şehirdeki Başlıca Turistik Aktiviteler

1923'te özellikle Ankara'nın başkent olmasından sonra İstanbul basınında şehirdeki turizmi geliştirme çabaları “*seyyah celbi*” teması altında haber/köşe yazılarında işlenmişti⁷⁶. 1920'lerin ortalarında ülke ekonomisi ve İstanbul'un turistik aktivitesi açısından önemli bir organizasyon 12 Eylül 1924'te açılacak Leh Sergisi'ydı. 10.000 metrekairelik sergi, Lehistan/Polonya kökenli ürünler kadar Türk ürünleri ve Türkiye'nin tanıtımı açısından da önemli bir platformdu⁷⁷. Eylül başlarından itibaren şehre 900'e yakın misafir gelmişti⁷⁸. Serginin açılışından sonra da Polonyalıların İstanbul'a gelişi sürmüştü⁷⁹ ve sergi, 8 Ekim 1924'te kapanmıştı⁸⁰.

73 TTOK Mecmuası, V/12, 22 Nisan 1934, s. 9.

74 Bkz. Sayılarla İstanbul'a “Seyyah Celbi” başlığı.

75 Tefik Halis Zoroğlu, “Turizme Dair”, İB Mecmuası, S. 182, Temmuz 1939, s. 94-95.

76 Cumhuriyet, 28 Ağustos 1925, s. 2; Selim Sırrı, “Ecnebi Seyyahlar ve Yanlış Telakkiler”, Cumhuriyet, 27 Şubat 1926, s. 3; Habip Edip, “Ecnebi Celbi”, Cumhuriyet, 24 Ağustos 1929, s. 1,3; Siirt Mebusu Mahmut, “Türkiye'ye Seyyah Getirmek İçin Teşkilatlanmalıyız”, TTOK Mecmuası, III/6, 1 Aralık 1932, s. 8-9; Yunus Nadi, “Turizm'e Biz Ne Vakit Özen Vereceğiz?”, TTOK Mecmuası, VI/14, 21 Nisan 1935, s. 13-14; vd.

77 Cumhuriyet, 8 Haziran 1924, s. 5; Cumhuriyet, 22 Haziran 1924, s. 2; Cumhuriyet, 7 Temmuz 1924, s. 4; Cumhuriyet, 25 Temmuz 1924, s. 4; Cumhuriyet, 28 Temmuz 1924, s. 4-5; Cumhuriyet, 30 Temmuz 1924, s. 4; Cumhuriyet, 23 Ağustos 1924, s. 2; Cumhuriyet, 12 Eylül 1924, s. 4; Cumhuriyet, 13 Eylül 1924, s. 1,4.

78 Cumhuriyet, 5 Eylül 1924, s. 1-2; Cumhuriyet, 6 Eylül 1924, s. 2; Cumhuriyet, 11 Eylül 1924, s. 1-2.

79 Cumhuriyet, 18 Eylül 1924, s. 2; Cumhuriyet, 19 Eylül 1924, s. 3.

80 Cumhuriyet, 7 Ekim 1924, s. 3; Cumhuriyet, 9 Ekim 1924, s. 2.

1920'lerde birçok millete mensup turist/turist grupları İstanbul'a gelmişti⁸¹. İstanbul'a gelecek turist gemileri ve turist ya da turist gruplarının sayıları sık sık basına da yansımıştı⁸². 1925 başlarında birçok turistin şehre geldiği yönündeki sürekli haberler, *Cumhuriyet* tarafından "*Seyyah Akını*" başlığıyla özetlenmişti⁸³. Şehirde 1930'lara kadar uzanan sürecin turist hareketliliği ve turistik etkinlikler açısından ilginç örneklerini Mısırlılar, İtalyanlar, Arjantinliler ile Türk kadınları sergileyecekti⁸⁴. "*Balkan Üzerinde Güneş*" adlı eserinde trenle geldiği İstanbul hakkındaki izlenimlerini aktaran Alman gazeteci Albert Köhler'in "...zarif motorbotlar ve kocaman transatlantikler[in] mevcul" olduğunu yazması, 1920'lerin ortalarındaki renki tablonun 1930 baharında da sürdüğünü göstermekteydi⁸⁵.

1930'un önemli etkinliği Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu aracılığıyla 31 Mayıs-5 Haziran 1930 tarihlerinde İstanbul'un Uluslararası Turizm Birliği Kongresi'ne ev sahipliği yapmasıydı. Mustafa Kemal Paşa'nın özel direktifleriyle, Dolmabahçe Sarayı bu kongre için yabancılara kapılarını açmıştı⁸⁶. Ayrıca Birinci Balkan Konferansı'nın Türkiye Turing Kulübü Başkanı Reşit Saffet Bey'in başkanlığında toplanan Turizm Tali Komisyonu, kurulan Balkan Turizm Federasyonu'nun bir sonraki konferansına kadar İstanbul'u federasyonun geçici

81 1924 yazında "Deniz Güzelliklerinden İstifade Cemiyeti" aracılığıyla 56 kişilik Bulgar ve 1925 baharında basın mensuplarından oluşan 300 kişilik Romen grubunun gelmesi gibi. *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1925, s. 1; *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1925, s. 1.

82 *Cumhuriyet*, 7 Teşrin-i Evvel 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 8 Teşrin-i Evvel 1924, s. 1; *Cumhuriyet*, 30 Teşrin-i Sani 1924, s. 2; *Cumhuriyet*, 24 Kanun-ı Sani 1925, s. 2; *Cumhuriyet*, 26 Kanun-ı Sani 1925, s. 2; *Cumhuriyet*, 27 Kanun-ı Sani 1925, s. 1; *Cumhuriyet*, 31 Kanun-ı Sani 1925, s. 3; *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1925, s. 2; *Cumhuriyet*, 21 Şubat 1925, s. 2.

83 *Cumhuriyet*, 5 Mart 1925, s. 2.

84 1925'te Mısırlıların ve Leganavale Cemiyeti üyesi İtalyanların; 1926 başlarında Arjantinli bir turist grubunun ziyareti gibi. 1926 Şubat ortalarında İstanbul'a gelen İngiliz bandıralı bir gemide Hilal-i Ahmer Hanımları Dâr-üs-Sanâ'ası tarafından bir sergi düzenlenmesi değişik bir örnek teşkil etmektedir. *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1925, s. 3; *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1925, s. 3; *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1925, s. 2; *Cumhuriyet*, 24 Kanun-ı Sani 1926, s. 2; *Cumhuriyet*, 26 Kanun-ı Sani 1926, s. 1-2; *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1926, s. 2; *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1926, s. 2. Arşiv kaynaklarında seyahatler ve turistlerin talepleri hakkında bazı örneklerle karşılaşılacaktır. BCA, Fon Kodu: HR. İM., Yer No:215.10.3.

85 "Bir Ecnebinin İstanbul'a Ait Notları", çev. Enver Şazi, *İB Mecmuası*, sy.77/5, Kanun-ı Sani 1931[ıçkapak1930], s. 185.

86 *İŞ Mecmuası*, S. 71-72, Temmuz-Ağustos 1930, s. 401-415; *İB Mecmuası*, S. 73/1, Eylül 1930, s. 12-17; *İB Mecmuası*, S. 82/10, Haziran 1931, s. 382-383; Parman, agm., s. 12-13; BCA, Fon Kodu:30.1.0.0, Yer No:1.6.8.

merkezi seçmişti⁸⁷. Yılın farklı ziyaretçileri Sovyet işçileriyle Belçikalı doktorlardı⁸⁸.

İstanbul'un turistik hareketliliğinin içinde gerek araştırma-inceleme amaçlı gerekse şehrin tarihsel-kültürel yönlerinin yarattığı ilgi nedeniyle gelen Avrupa üniversitelerinin mensuplarıyla öğrencilerinin azımsanmayacak bir yeri vardı⁸⁹. Zaten bu dönemde Darülfünun da dünya üniversiteleriyle iletişim kurmaya ve temas sağlamaya özen göstermişti⁹⁰. Dolayısıyla birçok küçük-büyük üniversiteli grup şehri ziyaret etmişti⁹¹. Böyle geziler hakkında Seyyahin Cemiyeti, Darülfünun ile birlikte hareket etmiş, ziyaretçiler hakkında kuruma bilgi sağlanmıştı⁹². 1929'da da Amerika Darülfünun öğrencileriyle (40 hanım) Bulgar öğretmenlerden bir grup İstanbul'da Turing Kulübü'nce ağırlanmış, Halil Halit Bey bu gruplara konferans vermişti⁹³. Yunan, Alman, Avusturya, Romen, Polonyalı ve Çek üniversitelilerin gezilerinden de görüldüğü gibi 1930'larda da üniversitelilerin ziyaretleri sürmüştü⁹⁴.

87 İB Mecmuası, S. 75/3, Teşrin-i Sani 1930, s. 109.

88 İB Mecmuası, S. 82/10, Haziran 1931, s. 385-386.

89 Cumhuriyet, 20 Haziran 1924, s. 5.

90 Cumhuriyet, 29 Ağustos 1924, s. 4.

91 Örneğin Fransız öğrenciler, Romanyalı öğrenciler (1924), Macar profesörler, Macar öğrenciler, Polonya Lemberg (Lviv) Darülfünunu öğrencileri, Viyana Darülfünunu profesör ve öğrencileri (1925), 78 kişilik Romanya Darülfünunu grubu (1926) İstanbul Darülfünunu tarafından ağırlanmışlardı. Cumhuriyet, 19 Ağustos 1924, s. 2; Eminoalp Malkoç, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Balkanlarla Gayri Resmî Kültürel Temaslar: Darülfünun Öğrencilerinin Romanya Gezisi", 7. Uluslararası Atatürk Kongresi-Bildiriler (Üsküp-Manastır 17-22 Kasım 2011), C III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 1945-1970; Eminoalp Malkoç, "Türk-Macar Akademik İlişkilerinde Erken Cumhuriyet Döneminden Bir Kesit: Macar Profesörlerin 1924 Türkiye Gezisi", Macar Türk İlişkileri Üzerine Makaleler, Macar Kardeşler, Doğu Kitabevi, İstanbul 2012, s. 81-89; Eminoalp Malkoç, "A Cross Section in the Turkish-Hungarian Academic Relations from the Early Republican Period: The Turkey Trip of Hungarian Professors in 1924", International Journal of Turcologia, VI/12, 2011, s. 31-39; Emre Dölen, Türkiye Üniversitesi Tarihi 2, Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Darülfünunu 1922-1933, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 109-123; Cumhuriyet, 5 Nisan 1925, s. 3; Cumhuriyet, 1 Nisan 1926, s. 1. 1920'lerin ortalarında şehri ziyaret etmek isteyen Romen, Mısırlı vs. darülfünunlular ve talepleri hakkında arşiv kaynakları da fikir vermektedir. BCA, Fon Kodu: HR. İM., Yer No:159.35.3; BCA, Fon Kodu: HR. İM., Yer No:190.64.1; BCA, Fon Kodu: HR. İM., Yer No: 194.27.1.

92 İŞ Mecmuası, S. 32, Nisan 1927, s. 480.

93 İŞ Mecmuası, S. 67, Mart 1930, s. 247.

94 Cumhuriyet, 21 Nisan 1931, s. 1; Cumhuriyet, 7 Temmuz 1931, s. 1-2; Cumhuriyet, 24 Temmuz 1933, s. 2; Cumhuriyet, 17 Temmuz 1935, s. 3; Cumhuriyet, 21 Temmuz 1935, s. 2; Cumhuriyet, 24 Temmuz 1935, s. 2; Cumhuriyet, 17 Nisan 1936, s. 2.

Sayılarla İstanbul'a "Seyyah Celbi"

İstanbul'a 1924'te 17.000⁹⁵, 1925'te 39.819 turist gelmişti⁹⁶. 1926 boyunca 22 gemiyle grup halinde 11.600, sıradan postalarla 906 ve gemilerle münferiden 28.848 ve gerek tren gerekse Suriye tarafından 5.300, toplam 45.748 turist gelmişti. 1927'de tahminleri doğrular şekilde⁹⁷ 55.000'e yakın turist şehri ziyaret etmişti⁹⁸.

1928'den itibaren İstanbul'a gelen turist ve yolcu sayısı tahminleri, yıllara, yataklı vagon, kruvaziyer, deniz yolu ya da postalarla gelen yolculara göre şöyle sıralanabilir:

1928: (vagonla gelenler bilinmiyor)- 13.650- (deniz yolu-postayla gelen bilinmiyor).
 1929: 12.000-14.370-(bilinmiyor), (toplam [en az] 26.370). 1930: 4.855-15.648-
 25.000 (toplam 45.503). 1931: 11.136-7.500-23.243 (toplam 42.000). 1932: 8.576-
 7.810-23.633 (toplam 40.000). 1933: 15.878-14.200-20.906 (toplam 50.984).
 1934: 14.156-24.120-42.918 (toplam 81.194). 1935: 12.417-14.200-57.514
 (toplam 84.131). 1936: 15.500-10.540-20.393 (toplam 84.573). 1937: 20.892-
 13.144-20.310 (toplam 80.233)⁹⁹.

Türkiye'ye gelen turist sayısı, bir karşılaştırma aracılığıyla anlamlandırılabilir. Belediye kayıtlarına göre 1930'da İstanbul'a 10.247¹⁰⁰/TTOK'un raporlarına göre toplam 45.503 turist gelirken 1931'de İtalya'yı sırasıyla Almanlar, İsviçreliiler ve Avusturyalıların yoğunluğu oluşturduğu 2.186.305 kişi ziyaret etmişti.

95 Parman, agm., s. 12.

96 İŞ Mecmuası, S. 31, Mart 1927, s. 431; İŞ Mecmuası, S. 32, Nisan 1927, s. 478.

97 İŞ Mecmuası, S. 31, Mart 1927, s. 431; İŞ Mecmuası, S. 32, Nisan 1927, s. 478. İlbahardan Haziran sonuna kadar Amerika, Kanada, Avustralya, İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya'dan çoğu deniz yoluyla ve kısmen tren kanalıyla gelen 21.000 (küsüratı var) turist İstanbul'u ziyaret etmişti. Cumhuriyet, 3 Temmuz 1926, s. 2. Ocak-Temmuz 1926 tarihlerinde Asar-ı Atika Müzesi'ni büyük çoğunluğu turist 17.660 kişi ziyaret etmişti. Cumhuriyet, 12 Temmuz 1926, s. 4.

98 İŞ Mecmuası, S. 46, Haziran 1928, s. 620.

99 İŞ Mecmuası, S. 59, Temmuz 1929, s. 376; İŞ Mecmuası, S. 67, Mart 1930, s. 248; İB Mecmuası, S. 82/10, Haziran 1931, s. 381; Türkiye Turing ve Otomobil Klübünün 1931 Senesi Rapor ve Bilançosu, İstanbul 1932, s. 10; TTOK Mecmuası, IV/8, 1 Mayıs 1933, s. 10; TTOK Mecmuası, V/12, 22 Nisan 1934, s. 7; Türkiye Turing ve Otomobil Klübü Mecmuası, VI/14, 21 Nisan 1935, s. 8; İB Mecmuası, S. 137-138, İkinci Kanun-Şubat 1936, s. 152; TTOK Belleteni, VIII/18, Nisan 1938, s. 4. 1930'da kafieler halinde gelen seyahatçıların sayısı 9.000'in biraz üstündeydi. Bu sayı 1934'te 24.000'i aşmıştı. Bu dönemde İstanbul limanına gelen gemilerin bandrası ve yolcu sayıları şöyleydi: 7 İtalyan gemisi-5.030, 7 Alman gemisi-3.580, 1 Fransız gemisi-670, 10 İngiliz gemisi-4.950, 6 diğer ülkelere ait gemi-1.780 (ve toplam 31 gemi 16.010) yolcu idi. Ferid, "Turizm de İktisat İşidir", TTOK Mecmuası, VI/14, 21 Nisan 1935, s. 16.

100 İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı (1930-1931), İB İstatistik Müdürlüğü, İstanbul 1932, s. 191.

Üstelik İtalya'daki turistik mevkilerin birçoğunun ziyaretçi sayısı, İstanbul ile karşılaştırıldığında çok daha fazlaydı¹⁰¹. Bu fark, şehrin turizm gelirlerinin yorumlanması açısından dikkate değerdir. Nitekim Âli İktisat Meclisi'nin 1933'te yayınladığı istatistiklerden turistlerin İstanbul'a çok az para bıraktıkları anlaşılmaktadır. Türkiye'ye gelen yabancı turistlerin harcadıkları Türklerin Avrupa'da harcadıklarının yaklaşık yarısı düzeyindeydi. Türkiye'den yurtdışına çıkan para (TL) 1927-1929 aralığında 3.000.000; 1930'da 6.517.000; 1931'de 5.248.000; 1932'de 6.838.000 idi. Yurtdışından Türkiye'ye giren para (TL) ise (1927-1930 aralığı belirlenememektedir) 1931'de 2.094.000; 1932'de ise 3.000.000 idi¹⁰².

Değerlendirme ve Sonuç

İstanbul'da turizme yönelik çalışmalar, Seyyahin Cemiyeti'nin kuruluşuyla örgütlenmeye başlamıştı. Ancak 1926'ya kadar uzanan sürecin gerçek aktörleri Şehremaneti ile Şehremini Emin Bey idi. Bu dönem, belli bir çatı ve zihniyet oluşturma çabaları çizgisinde ele alınabilir. 1920'lerin ikinci yarısından itibaren İstanbul turizminin geliştirilmesi çalışmalarının öncülüğünü Türkiye Turing Kulübü üstlenmiştir. Turing Kulübü'nün de katkılarıyla 1920'lerde bir yol haritası çizilerek alt yapı oluşturma gayreti sergilenirken 1930'larda bunların geliştirilmesine uğraşılmıştı.

Reşit Saffet, Ali Suat, Millî Olimpiyat Komitesi Başkanı Ekrem Rüştü (Akömer), Yunus Nadi (Abaloğlu), Siirt Mebusu Mahmut (Soydan), TTOK İdarî Koordinatörü Ali Şükrü, Ziya Emiroğlu (ve diğer birçok isim), İstanbul'da ve genelde Türkiye'de turizmin geliştirilmesi vizyonunun öncüleriydi. Bu isimler, turizme yönelik kamuoyu ve bilinç oluşturmak, hükümet nezdinde girişimlerde bulunmak suretiyle faaliyet göstermişlerdi. 1920'lerin sonlarından itibaren İstanbul Valisi-Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ da bu çalışmalara nezaret edecekti.

Atatürk döneminde tam anlamıyla aşılamayan başlıca turizm sorunları, turistlerin İstanbul'a giriş-çıkış işlemlerinde hız ve standart sağlanamaması, şehre ulaşan yolların durumu, konaklama, yeme-içme, alışveriş ve eğlence mekanları gibi donanım konularında istenen sonuçların elde edilememesi olarak sıralanabilir. İstanbul'da tarihî eser ve anıtların restorasyonları, sayfiye yerlerinin ön plana çıkarılması gibi hususlar da gündemdeki yerlerini korumuşlardı. Benzeri

101 Marco Avancini, Turizm İstatistikleri, çev. Nüzhet Yalkut, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1941, s. 9-18,21.

102 TTOK Mecmuası, V/11, 1 İkinci Kanun 1934, s. 39.

yetersizlik/eksikliklere rağmen İstanbul'un doğası, tarihi ve kültürel kimliği ile İstanbul Darülfünunu/Üniversitesi gibi dinamik, etken ya da kuruluşlar aracılığı ve turizmi geliştirme çalışmalarının sonucunda özellikle 1930'larda şehre gelen turist sayısı artacaktı. Turizm gelirleri, turist sayısının artışına bağlı olarak yükselmişse de turizm geliri yüksek coğrafyaların seviyesine ulaştırılamamıştı.

Sonuç olarak, 1920 ve 1930'larda bazı sorunlar aşılammışsa da İstanbul'un "*seyyah celbi*" çabaları ve sistematize edilmeye çalışılan girişimler, savaşların ardından kurulan Cumhuriyet Türkiye'sinde turizmin öneminin farkedilmesi, modern turizmin temellerinin atılması ve geliştirilmesi çalışmalarında anlamlı/önemli bir başlangıcı ifade etmektedir

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

BCA, Fon Kodu: *HR. İM.*, Yer No:159.35.3.

BCA, Fon Kodu: *HR. İM.*, Yer No:190.64.1.

BCA, Fon Kodu: *HR. İM.*, Yer No:194.27.1.

BCA, Fon Kodu: *HR. İM.*, Yer No:215.10.3.

BCA, Fon Kodu:30.1.0.0, Yer No:1.6.8.

BCA, Fon Kodu:30.18.1.2, Yer No:273.17.19.

BCA, Fon Kodu:51.0.0.0, Yer No:2.13.33.

BCA, Fon Kodu:51.0.0.0, Yer No:2.14.2.

Anı, Kitap ve Tezler

Avancini, Marco, *Turizm İstatistikleri*, çev. Nüzhet Yalkut, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1941.

Ayverdi, Fazlı, *Turistik Faaliyetler Yönünden Türkiye*, Türkiye Turizm ve Otomobil Kurumu Neşriyatı, İstanbul 1961.

Dölen, Emre, *Türkiye Üniversite Tarihi 2, Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Darülfünunu 1922-1933*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı (1930-1931), İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, İstanbul 1932.

Kara Şemsi Reşit Saffet, *Turizm'in Harsi, Siyasi ve İktisadi Faydaları*, Türkiye Turing ve Otomobil Klübü neşriyatı, İstanbul [tarih yok].

Malkoç, Eminalp, *Cumhuriyet'ten Büyük Söylev'e Ankara-İstanbul İkilemi (1923-1927)*, Derin Yayınları, İstanbul 2014.

Mamboury, Ernest, *İstanbul Rehber-i Seyyahin*, Ritso ve Mahdumu Neşriyatı, İstanbul 1925.

Milletlerarası Turizm İstatistiklerinin Tanzim Usulleri, çev. Şevket Kaya, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Aydınlık Basımevi, İstanbul 1937.

Turizm Kılavuzu 1934-1935, Türkiye Turing ve Otomobil Klübü, Kâatçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul 1935.

Türkiye Turing ve Otomobil Klübünün 1931 Senesi Rapor ve Bilançosu, İstanbul 1932.

Bildiri ve Makaleler

Altıntaş, Ahmet-Şahin, Feyza Kurnaz, “Reşit Saffet Atabinen (1884-1965) ve Türk Turizmine Katkıları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVI/42, 2007, s. 9-36.

Arslan, Recep, “Türkiye’nin Turizm Politikası (1923-1960)”, *Turkish Studies*, XII/19, 2017, s. 1-16.

Diñçer, Füsün İ.-Çakmak, Tolga Fahri, “Seyyahlar şehri İstanbul ve tarihi devinim içerisinde bir kent görüntüsü”, *Turizmoloji Dergisi*, 1/I, 2015, s. 42-55.

Evcin, Erol, “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Turizm ve Tanıtma Faaliyetleri”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 55, 2014, s. 23-82.

Evcin, Erol, “Türkiye Turizm Tarihinde Öncü Bir Eser: Turizm Kılavuzu 1934-1935”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, XXVII/1, 2016, s. 7-24.

Malkoç, Eminaalp, “A Cross Section in the Turkish-Hungarian Academic Relations from the Early Republican Period: The Turkey Trip of Hungarian Professors in 1924”, *International Journal of Turcologia*, VI/12, 2011, s. 31-39.

Malkoç, Eminaalp, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Balkanlarla Gayri Resmi Kültürel Temaslar: Darülfünun Öğrencilerinin Romanya Gezisi”, *7. Uluslararası Atatürk Kongresi-Bildiriler (Üsküp-Manastır 17-22 Kasım 2011)*, C 3, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 1945-1970.

Malkoç, Eminaalp, “Türk-Macar Akademik İlişkilerinde Erken Cumhuriyet Döneminden Bir Kesit: Macar Profesörlerin 1924 Türkiye Gezisi”, *Macar Türk İlişkileri Üzerine Makaleler, Macar Kardeşler*, Doğu Kitabevi, İstanbul 2012, s. 81-89.

Özdemir, Mehmet, “Turizm Tarihimize İlgili İki Çok Önemli Eser”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, XXIII/2, 2012, s. 253-262.

Özdemir, Mehmet, “Türkiye Turizminin 150’nci, Türkiye Turing Kulübü’nün 90’nci, Turizm Bakanlığı’nın 50’nci Yılı”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, XXIV/1, 2013, s. 126-140.

Parman, Ahmet, “Turing’in 60 Yılı”, *Sanat Çevresi*, S. 69, Temmuz 1984, s. 11-17.

Şahin, Gürsoy, “Atatürk Döneminde Batı’daki Olumsuz türk ve Türkiye İmajını Düzeltme Çabaları ve Türk Seyyahin Cemiyeti’nin Bu Konudaki Çalışmaları”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VIII/3, Atatürk Özel Sayısı 2006, s. 137-159.

Şişman, Aysin, "Osmanlı Devleti'nde Batılı Anlamda Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, I/1, 2008, s. 27-43.

Toprak, Zafer, "'Seyyah'tan 'Turist'e, 'Sınâat'tan 'Endüstri'ye: 'Ecânib Sınâatı,' (Türkiye'e 'Ecânib Sınâatı' ya da 'Turizm Endüstrisi),' Tarih Vakfı Yayını, S. 6, İstanbul 1993, s. 66-69.

Meclis Zabıtları

TBMM ZC, C.5, İ.100, 12.2.1340.

TBMM ZC, C.6, İ.104, 17.2.1340.

TBMM ZC, C.12, İ.73, 30.5.1929.

TBMM ZC, C.19, İ.59, 17.5.1930.

TBMM ZC, C.3, İ.27, 14.7.1931.

Resmi Gazete

TC Resmi Gazete, 25 Mayıs 1930/sy.1502.

TC Resmi Gazete, 8 Haziran 1935/sy.3023.

TC Resmi Gazete, 18 Kanunuevvel 1935/sy.3185/

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet (1924-1935):

Habip Edip, "Ecnebi Celbi", *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1929, s. 1,3.

Selim Sırrı, "Ecnebi Seyyahlar ve Yanlış Telakkiler", *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1926, s. 3.

T..., "Teyidi Arzu Edilen Bir Haber: Mısırlıların İstanbul'a Seyahati", *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1925, s. 2.

İstanbul Şehremaneti/Belediye Mecmuası (İŞ/İB Mecmuası):

Ali Suat, "Dilencilik Meselesi", *İŞ Mecmuası*, S. 36, Ağustos 1927, s. 705-709.

Ali Suat, "İstanbul Seyahat Memleketi midir?", *İŞ Mecmuası*, S. 34, Haziran 1927, s. 586-591.

Ali Suat, "İstanbul ve Ecnebi Seyyahlar", *İŞ Mecmuası*, S. 61, Eylül 1929, s. 1-4.

Ali Suat, "Memlekete Seyyah Celbi", *İŞ Mecmuası*, S. 33, Mayıs 1927, s. 513-516.

Aydın, N., “İstanbul Limanı-İktisadi Kısım”, *İŞ Mecmuası*, S. 8, Nisan 1341, s. 199.

“Bir Ecnebinin İstanbul’a Ait Notları”, çev. Enver Şazi, *İB Mecmuası*, S. 77/5, Kanun-ı Sani 1931 [içkapak1930], s. 185-192.

İB Mecmuası, S. 73/1, Eylül 1930.

İB Mecmuası, S. 75/3, Teşrin-i Sani 1930.

İB Mecmuası, S. 82/10,(Haziran 1931.

İB Mecmuası, S. 109-110, Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Şerefine özel sayı-29 Ekim 1933.

İB Mecmuası, S. 129-130, Mayıs-Haziran 193).

İB Mecmuası, S. 137-138, İkinci Kanun-Şubat 1936.

İB Mecmuası, S. 163-165, Mayıs 1938.

İB Mecmuası, S. 169-170, İkinci Teşrin 1938.

İŞ Mecmuası, S. 2/1, Teşrin-i Evvel 1340.

İŞ Mecmuası, S. 3, 1 Teşrin-i Sani 134).

İŞ Mecmuası, S. 16, Kanun-ı Evvel 1341.

İŞ Mecmuası, S. 31, Mart 1927.

İŞ Mecmuası, S. 32, Nisan 1927.

İŞ Mecmuası, S. 35, Temmuz 1927.

İŞ Mecmuası, S. S. 46, Haziran 1928.

İŞ Mecmuası, S. 59, Temmuz 1929.

İŞ Mecmuası, S. 67, Mart 1930.

İŞ Mecmuası, S. 68, Nisan 1930.

İŞ Mecmuası, S. 71-72, Temmuz-Ağustos 1930.

Mehmet Halit, “Şehir Müzesi”, *İŞ Mecmuası*, S. 36, Ağustos 1927, s. 724-726.

Osman Nuri, “Dünkü ve Bugünkü İstanbul 2”, *İB Mecmuası*, S. 115-117, Mart-Mayıs 1934, s. 353-371.

Zoroğlu, Tevfik Halis, “Turizme Dair”, *İB Mecmuası*, S. 182, Temmuz 1939, s. 94-99.

İstanbul Şehremaneti Muharrerat-ı Umumiye-i Belediye Mecmuası:

Muharrerat-ı Umumiye-i Belediye Mecmuası, S. 1, Haziran 1927.

Muharrerat-ı Umumiye-i Belediye Mecmuası, S. 1, Kanun-ı Evvel 1928 [1927].

Muharrerat-ı Umumiye-i Belediye Mecmuası/Hulasa-i Münderecat, S. 11, Teşrin-i Sani 1928.

Milliyet:

Falih Rıfki, "İstanbul...", *Milliyet*, 6 Haziran 1926/No:114, s. 1,4.

Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Mecmuası/Belleteni (TTOK Mecmuası/
Belleteni):

Emiroğlu, Ziya, "İstanbul'da Turizm", *Türkiye Turizm ve Otomobil Klübü Mecmuası*, V/11, 1 İkinci Kanun 1934, s. 12-14.

Ferid, "Turizm de İktisat İşidir", *TTOK Mecmuası*, VI/14, 21 Nisan 1935, s. 16-17.

Siirt Mebusu Mahmut, "Türkiye'ye Seyyah Getirmek İçin Teşkilatlanmalıyız", *TTOK Mecmuası*, III/6, 1 Aralık 1932, s. 8-9.

Şükrü Ali Bey, "İstanbul'da Turizmi İnkışaf ettirmek için neler yapılmalı", *TTOK Belleteni*, III/6, 1 Aralık 1932, s. 11-15.

TTOK Belleteni, VII/16, Haziran 1937.

TTOK Belleteni, VIII/18, Nisan 1938.

TTOK Belleteni, S. 212 Eylül 1959.

TTOK Belleteni, S. 213 Ekim 1959.

TTOK Mecmuası, IV/10, 29 Ekim 1933.

TTOK Mecmuası, IV/7, 1 Şubat 1933.

TTOK Mecmuası, IV/8, 1 Mayıs 1933.

TTOK Mecmuası, IV/9, 1 Temmuz 1933.

TTOK Mecmuası, V/11, 1 İkinci Kanun 1934.

TTOK Mecmuası, V/12, 22 Nisan 1934.

Türkiye Turing ve Otomobil Klübü Mecmuası, VI/14, 21 Nisan 1935.

Yunus Nadi, "Turizm'e Biz Ne Vakit Özen Vereceğiz?", *TTOK Mecmuası*, VI/14, 21 Nisan 1935, s. 13-14.

